

* * *

זיוה שמיר

תרגומי שירה: מסע במרחבי תבל

והפעם, סיפור אישי...

שירו של פאול צלאן "מאפליה"

השיר Tenebrae התפרסם לראשונה ב-1959 בקובץ שיריו של פאול צלאן Sprachgitter ("רשת הלשון"), שנים אחדות לפני שפגשתי את המשורר הנודע פנים אל פנים.

ומעשה שהיה כך היה: בשנת לימודי הראשונה באוניברסיטת תל-אביב, שהיתה גם שנת נישואי הראשונה, מצאתי את פרנסתי ממשרת multi-task מאתגרת, שמילאתי במשרדו של דוד רוקח שהיה משורר וצייר לעת-מצוא. עיקר זמנו של רוקח הוקדש לעסקי העמילות והתיווך שלו שהוכתרו בשם הבין-לאומי והמרשים "סוויס אלקטריק רפרזנטיישן".

רבים התחרו על המשרה ב"סוויס אלקטריק רפרזנטיישן", שלא דרשה יותר מחמש שעות עבודה ביום, השאירה זמן ללימודים, אף הניחה את יום השישי פנוי מפל מלאכה (יתרון נדיר למדי בשוק התעסוקה של אותם ימים). המשרה הנחשקת הזאת נפלה בחלקי בעיקר בזכות שליטתי באנגלית, פרי לימודי בחטיבת הביניים של בית-ספר בשכונת המגורים היפה ריוורדייל בניו-יורק. גם תעודת הסיום של קורס בהדרכת ד"ר אדם ריכטר, ראש אגודת המתרגמים דאז, שבו השתתפתי בערבים בזמן שירותי בצבא בגדוד הצנחנים 202, סייעה לי לקבל את התפקיד: כאשר ביקש אחד הלקוחות לקבל את המפרט של הזמנתו בעברית, נהג דוד רוקח להניח על שולחני חוברת פרסום מבהיקה של אחת מהחברות הגדולות שייצג, והיה סמוך ובטוח שתוך זמן קצר יונח הנוסח העברי על שולחני.

אל משרדו של רוקח, ששכן בבית ישן ברחוב נחמני, עלו לא פעם לרגל סופרים חשובים שהגיעו לביקור בארץ, וממשרדו נשלחו אליהם לחג המולד ארגזים של תפוחי זהב. לא אחת ראיתי את כתובתו של המשורר פול צלאן מתנוססת על מכתביו של רוקח ועל ארגזי הפרי ששלח לידידיו בכל קצות תבל.

פול צלאן, שחוקרי ספרות רבים רואים בו כיום את גדול המשוררים היהודיים במאה העשרים ואת אחד מגדולי המשוררים המודרניים באירופה כולה, גם ביקר במשרדו של רוקח, ואני – שכבר סיימתי את תקופת עבודתי עצל רוקח והתמסרתי לגידולה של בתי הבכורה – הוזמנתי לשתות קפה במחיצתו ביחד עם קבוצת אישים מידידיו של רוקח.

לא ידעתי דבר על פול צלאן ועל גדולתו, ודוד רוקח לא רמז לי כלל שעליי לקבל אותו במאור פנים מיוחד. אולי חשב שאני יודעת יותר ממה שידעתי. אופנת צילומי ה"סלפי" עדיין לא נולדה באותה עת, ואין לי שום עדות לכך, שישבתי בין פאול צלאן לדוד רוקח שתרגם משיריו של צלאן (ואם אינני טועה, גם צלאן תרגם משהו משל רוקח לגרמנית). הרבה דברים במהלך חיי הבנתי "בהצתה מאוחרת". לא ידעתי ולא שיערתי שהגבר הנאה והמנומס שלצדו ישבתי נחשב לאחד מגדולי הסופרים בעולם.

שירו הנודע ביותר והיפה להפליא של פאול צלאן – "פוגת המוות" – תורגם לעברית פעמים אחדות, והשפיע כמדומה בדרכי עקיפין על שירו של יהודה עמיחי "הבלדה על השער הארוך והשער הקצר".

כאן בחרתי באחד משיריו הפחות ידועים Tenebrae (שווה-הערך הלטיני ל"חשכה") המזעזע ביופיו האפל והקודר. שמו רומז לתקופה האפלה בחיי ישר, שקדמה לצליבתו ולמותו. Tenebrae הוא גם שמו של חג דתי הנערך בשלושת הימים הקודמים לחג הפסחא, ובו מכבים בהדרגה את הנרות עד שמשתרר חושך גמור. הדוברים בשיר שלפנינו הם "עדר ה'", בהמות שהלכו כצאן אל השוקת, ועתה הם ספק מטיחים כלפי שמים ספק ממשיכים להאמין באל שהפקיר אותם לגורלם:

Tenebra

Paul Celan

מאפליה
פאול צלאן

Nah sind wir, Herr,
nahe und greifbar.

הרינו לפניך, אדוני,
קרובים להלכך בפקך.

Gegriffen schon, Herr,
ineinander verkrallt, als wär
der Leib eines jeden von uns
dein Leib, Herr.

כבר לכודים, אדון,
איש ברעהו אחוזים, כמו היה
בשרו של איש ואיש
בשרך, אדון.

Bete, Herr,
bete zu uns,
wir sind nah.

בקש אדון
בקש עלינו
הקרובים.

Windschief gingen wir hin,
gingen wir hin, uns zu bücken
nach Mulde und Maar.

הרוח הטטה לשם רגלינו
הטטה לשם, לרפך
מעל באר ובור.

Zur Tränke gingen wir, Herr.

אל שקת השתיה נטינו, אדוני.

Es war Blut, es war,
was du vergossen, Herr.

היה שם דם, זה מה
ששם שם, אדוני.

Es glänzte.

והוא נצץ

Es warf uns dein Bild in die Augen, Herr.
Augen und Mund stehn so offen und leer, Herr.

הזה לתוך עינינו צלמך
לתוך פה ריק, עינים פעורות, אדון.

Wir haben getrunken, Herr.
Das Blut und das Bild, das im Blut war, Herr.

שתינו זאת, אדון.
גם את הדם, גם את הצלם שהיה בדם,
אדון.

Bete, Herr.

בקש, אדון.

Wir sind nah.

הרינו לפניך.

מגרמנית: זיוה שמיר

פול צלאן. מתוך ויקיפדיה.

ברי, מאחורי דבריהם של "הבהמות" המובלות אל השוקת עומד המחבר המובלע המתכונן בהן בתמיהה ומטיח דברים כלפי שמים. שירו מראה כמה אטומים הם הגרמנים הפשוטים, כמה חסרי אמתיה הם לסבל הזולת. אפשר להובילם באף אל באר מלאה בדם, והם עדיין מאמינים במנהיג הכריזמטי שמוביל אותם כצאן.

חוויותיו של פול צלאן מימי השואה רדפו אותו עד סוף ימיו. ביום 20 באפריל 1970 עזב המשורר הדגול את דירתו בשדרות אמיל זולא, ונכנע לשדים שרדפוהו שנות דור ויותר. הוא בחר, כנראה במתכוון, בגשר שעליו כתב המשורר אפולינר את שירו הנודע "גשר מיראבו", וקפץ ממנו אל מעמקי נהר הסיין. גופתו נמצאה כעשרה ימים לאחר שנעלם. על שולחנו השאיר את הביוגרפיה של המשורר הגרמני פרידריך הלדרלין, ובו סימן את המשפט הבא – רמז מטרים לסופו המר: "לפעמים הגניוס מאבד את אורו וטובע בבאר המרה השחורה שבלבו".

זיוה שמיר

* * *

על ביקורו של פול צלאן בישראל מתוך ויקיפדיה

ב-1960 נשא צלאן נאום, שכונה לאחר מכן "נאום המרידיאן", ובו סיפר על חיפושיו אחר מקום המוצא שלו לפי מפת ילדותו, מקומות שאינם בנמצא, אך הוא יודע איפה היו צריכים להיות, ושם הוא מוצא דבר מה, משהו שמחבר אותו, בתוך עצמו ואפילו עם הטורפים, מוצא מרידיאן. בכך ביטא צלאן את תפקיד השירה עבורו – "מעין שיבה הביתה" אל שום-מקום, אל אוטופיה.

ביתו של צלאן (הוריו וסביבתם) נכחד בשואת יהודי רומניה; את מחוז מכורתו עזב; במחוזות שבהם דוברים את שפת אימו, הגרמנית, אינו רוצה לגור, ובצרפת, שבה התגורר, אינו חש בבית; היכן ביתו, אם כן? תשובה חלקית לכך נתן בנאום המרידיאן, אך לתשובה זו יש המשך: במהלך שנות ה-60 שב צלאן לעברית ו"גילה" את ישראל. מלחמת ששת הימים גרמה לו לנקוט בעמדות ציוניות פומביות – הוא התגייס להגנת ישראל במדיה, לצד אז'ן יונסקו, עמדותיו הציוניות הנלהבות התבטאו גם בתכתובת שלו עם רעייתו והוא גם כתב שיר ציוני. בשנת 1965, בפריז, פגש צלאן ישראלית בשם אילנה שמואלי, שהיתה תלמידה שלו לצרפתית בצ'רנוביץ, וחידש את הקשר איתה. השניים התכתבו רבות, ובשנת 1969 ערך ביקור קצר בישראל, הופיע בירושלים ובתל אביב וקרא משירתו. יהודה עמיחי נתבקש להציג אותו בערב קריאת השירים שנערך לכבודו בבית אגרון בירושלים. הוא ביקר בביתו של עמיחי, ולאחר שצלאן חזר לפריס הוא כתב לעמיחי: "אני חש צורך אמיתי ועז לומר לך עד כמה שמחתי לפגוש אותך ואת שיריך ועד כמה נהניתי להיות במחיצתך... אתה הוא השיר שאתה כותב, השיר שאתה כותב הוא אתה עצמך... נשמח מאוד להוציא ספר שלך בתרגום צרפתי." הוא מציין במספר מכתבים לאילנה שמואלי: "הייתי רוצה לתרגם משהו של יהודה עמיחי, יש בו, אם לשפוט לפי התרגום האנגלי, יובש שאני מוצא מושך לב... כמה דברים של עמיחי בתרגום האנגלי מצאו חן בעיניי מאוד, אבל משהו יצטרך לעזור לי לפענח אותם בשל מצבה המדורדר של העברית שלי."

הוא פגש את גרשם שלום, נתן זך, דוד רוקח, את דן פגיס ועוד רבים אחרים. בעקבות טיול עם אילנה שמואלי בירושלים חיבר 19 שירים על ביקורו. המארכת שלו, שמואלי, כתבה ספר המבוסס על ביקור זה. הקשר בינו ובין אילנה נמשך בהתכתבות מתרחבת וביקור של אילנה בצרפת, ונקטע רק עם מותו. צלאן לא תרגם שירה עברית. במכתבו לאילנה שמואלי מ-23 בפברואר 1970 הוא כותב אודות 2 השירים שרוקח תרגם לגרמנית וביקש מצלאן לשפצם: "דוד רוקח היה פה ליומיים, תרגמתי לו שניים משיריו, חומר (שירה) בינוני. שמחתי כנראה, בהזדמנות הלא נכונה, על האפשרות לתרגם שירה עברית. רוקח הראה לי את התרגום שפורסם ב'מולד'."